

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7
ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál
Nyomdai előkészítés:
Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Képszerkesztő: Kocsis Gabriella
Borító: Horváth Imre
Tipográfia: Marafkó Bence
Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Étedi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képjegyzék	619
 Személynévmutató	627

Csonki Árpád*

ETÉDI SÓS MÁRTON MŰVE MOHÁCSRÓL (1792)

S. Laczkó András Kisfaludy Károly *Mohács* című elégiájáról írt alapos tanulmányában hívta föl a figyelmet arra, hogy Kisfaludy versét nagyon sokáig nem a mohácsi csata kontextusa felől értelmezték. Ennek egyik oka lehet, „hogy úgy tűnik, sem a kortársak, sem a közvetlen utókor nem érezte túlzottan újszerűnek a költemény közvetítette Mohács-képet”. Arra, hogy a költeményt tárgytörténeti összefüggésben tárgyalják, egészen Simai Ödön 1905-ös könyvéig kellett várni. Ez persze nem jelenti a mű mellőzöttségét, hiszen „ezekben az évtizedekben a *Mohács* igen gyakori, már-már kötelező példaszövege a vers- és költészettani kézikönyveknek és tankönyveknek, esztétikai értekezéseknek, méltatásai azonban mindannyiszor műfaji vonatkozásúak”.¹ Vagyis Kisfaludy Károly verse az elégia műfajának egyik kiemelkedő darabjaként kanonizálódott a 19. században, de a recepció számára ekkoriban még semmilyen tárgytörténeti érdekességet nem nyújtott.

Ha Kisfaludy Károly *Mohács*ának hagyományozódása felől szemléljük Etédi Sós Márton *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos magyar királynak a' mohátsi mezőn történt veszedelme*² című művének értelmezéstörténetét, akkor ellentétes tendenciákat figyelhetünk meg: a művet műfaji keretben szinte egyáltalán nem értelmezték, recepciója egyedül témaválasztásának köszönhető. Simai Ödön már említett könyve is ebben a keretben magyarázza,³ de ugyanígy tesz a csata 400. évfordulóján Rédey Tivadar,⁴ a 18. századi magyar irodalom történelemszemlélet

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet munkatársa.

1 S. Laczkó András, „Új nap, régi fény”: Kisfaludy Károly Mohácsáról. In: Hansági Ágnes–Hermann Zoltán (szerk.), *A két Kisfaludy: Tanulmányok*. (Tempevölgy könyvek, 21.) Balatonfüred, 2016, 142–157, 143–144.

2 A továbbiakban a mű rövid címét, a *Magyar gyászt* használom. Etédi Sós Márton, *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos magyar királynak a' mohátsi mezőn történt veszedelme*. Pest, 1792.

3 Simai Ödön, *Mohács a magyar költészetben*. Mohács, 1905.

4 Rédey Tivadar, Mohács emléke költészetünkben. In: Lukinich Imre (szerk.), *Mohácsi emlékekönyv. 1526*. Budapest, 1926, 314–334.

vizsgáló Mezei Márta, illetve a már idézett S. Laczkó András is.⁵ Tanulmányomban ezért éppen arra vállalkozom, hogy a *Magyar gyász* műfaji kontextusát tárjam föl, vagyis bemutassam azokat az eposzi tradíciókat, amelyekre Etédi Sós Márton támaszkodhatott műve megírásakor, illetve azokat a műfaji hagyományokat, amelyektől éppen a téma sajátosságai miatt elfordult. Vagyis tanulmányom legfontosabb kérdésfeltevése nem az lesz, hogy Etédi Sós Márton mit mondott Mohács okairól, hanem az, hogy milyen módon mondta.

I. A MAGYAR GYÁSZ RECEPCIÓJA ÉS A MŰFAJ KÉRDÉSE

Az imént felsorolt tanulmányok elsődleges célja a magyar irodalom egészének vagy a választott korszak Mohács-képének bemutatása, illetve az, hogy a *Magyar gyászt* ebben az összefüggésben elhelyezze, de attól sem tartózkodnak, hogy poétikai vagy műfaji ítéletet hozzanak Etédi Sós művéről. Mezei például ezt írja: „Az eposz művészi értékekben vajmi keveset nyújt egyébként is. A csatajelenetek leírásától tartózkodik, s az ábrázolás kőkorszakából vett fogással rövid elbeszélésben közli a harc eseményeit. Fölhasználja a modern eposzi vívmányokat; a *Henriás* racionalizáló törekvéseit (csodás elemet csak álomlátás formájában szerepeltet), de eszméiben, művészi igényességében megmérhetetlen távolságban van a francia eposztól.”⁶ Mezei Mártának a mű értékeiről alkotott lesújtó véleménye általánosnak mondható. Simai Ödön is elhibázottnak tekinti a művet, csak egy narrációs fogását tartja jól sikerültnek: „a körülmény pedig, hogy a harc lefolyását a menekülő Brodaricccsal beszélteti el, az eredetiség színével hat, érdekesebbé, hogy ne mondjam, drámaibbá teszi az előadást.”⁷

Az Etédi Sós-recepció tehát többnyire rosszul sikerültnek tartja a művet, műfaji hovatartozását mégse kérdőjelezi meg. Értelmezői következetesen eposzként hivatkoznak a műre, pedig ezzel kapcsolatban is merültek föl kételyek a szakirodalomban. Simai Ödön például amellettt érvelt, hogy sem a szigetvári ostrom, sem a mohácsi csata nem eposzi tárgy, ezért csak kivételes tehetségű költő lett volna képes arra, hogy ezekből a témákból eposzt alkothasson.⁸ Mezei Márta a fenti idézetben szintén a mű egy olyan hibájára hívta föl a figyelmet, amely akár a műfaji besorolásra is hatással lehetne: Etédi Sós tartózkodott a harcok leírásától. Ezt a vonást, vagyis a vérontás elutasítását, ábrázolásának kihagyását Mezei Márta a felvilágosodás békekultuszának a műfajra gyakorolt hatásaként említi a honfoglalási epikával kapcsolatban.⁹

Mezei Márta és Simai Ödön láthatólag egyaránt nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy rámutasson Etédi Sós művének hibáira, amelyeknek egy része a műfaji besorolást is kétségessé teszik. Ezt a kételyt tovább erősíti a *Magyar gyász* invokációja:

5 Mezei Márta, *Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. (Irodalomtörténeti füzetek, 19.) Budapest, 1958, 68–70.

6 Mezei, *Történet szemlélet*, 70.

7 Simai, *Mohács a magyar költészetben*, 30.

8 Simai, *Mohács a magyar költészetben*, 7.

9 Mezei, *Történet szemlélet*, 43–44.

Távozz víg *Thalia* kedves játékkal,
Menj *Terpsicoré*hoz mulatni lantoddal,
Félre szép *Erato* szerelmes tsóköddal,
Te-is *Euterpe* Lezbusi sipoddal.

Repülj *Uránia* magad-is az égre,
(Külömben sints gondod e' földi inségre)
Gyászos *Melpomene* jövel segítségre,
Siess te-is *Clió* tzelom vinni végre.¹⁰

Etédi Sós Márton sorra zavarja el azokat a múzsákat, akikről úgy gondolja, hogy nem tudnak segíteni neki. A tánc, a szerelmi költészet, a zene és a csillagászat múzsái egyaránt alkalmatlanok arra, hogy inspirálják a mohácsi vereség megéneklésében. Csak a történetírás és a tragédia múzsája marad mellette, eszerint a *Magyar gyász* megírásakor azt a két célt tartotta a legfontosabbnak, hogy sorsfordító tragédiaként és történelmileg hitelesen mutassa be a csatát. A fenti lista viszont nem azon múzsák miatt érdekes, akiket a narrátor elzavar vagy segítségül hív, hanem épp amiatt a múzsa miatt, akit meg sem említ: aki nem más, mint Kalliópé. Feltűnő, hogy a szerző éppen az epikus költészet múzsáját nem hívta segítségül.

Kalliópé mellőzése egy újabb érv lehet amellet, hogy újragondoljuk Etédi Sós művének műfaji besorolását. Igen ám, de a mű felelevenít olyan epikus tradíciókat is, melyektől nehéz lenne elvitatni az eposz műfaját. Ezek közül az első a mű mottója: „Arma virumque cano.” Vagyis: „Fegyvert s férfit éneklek.”¹¹ Etédi Sós Mártonnak ezzel a gesztusával két probléma is van: egyrésztől egy mű mottója önmagában még nem feltétlenül árulkodik a műfajról; másrészt nagyon nehéz megállapítani, hogy ki az a férfiú, akiről Etédi Sós énekelni szeretne. Az első problémához elég megnézni Pálóczi Horváth Ádám Etédi Sós Márton által is mintaképnek tekintett *HUNNIÁS, VAGY MAGYAR HUNYADI, AZ AZ Ama' híres Magyar Vezér HUNYADI János' életének egygy része, mellyet a' Virgilius' Éneisse' formájába öntve, négy sorú Magyar Strófákkal le-írt HORVÁTH ÁDÁM* című eposzát. Pálóczi Horváth Ádám mottójában Ovidius *Római naptár*, Seneca *De providentia* és *Erkölcsei levelek*, John Barclay *Euphormionis Lusini Satyricon*, valamint a *Monita christiano-politica* című művekre hivatkozott. A Seneca szövegeiből kompilált mottó a szenvedés és a gyötrelmek jellemet pallérozó következményére hívja föl a figyelmet, míg John Barclay idézete a magyar urak éles elméjére és bátorságára. Ezek az idézetek egyértelműen Hunyadi Jánosnak a műben megmutatkozó érdemeire, illetve az általa kiállt megpróbáltatásokra utalnak. Az idézett művek címéből látható, hogy egyik sem eposz,¹² pedig Pálóczi Horváth műve valóban nagyon szorososan követi az *Aeneis* mintáját. Maga a cselekmény is tükrözi ezt a hatást:

10 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 1.

11 Vergilius Maro, *Aeneis*. (Eötvös klasszikusok, 2.) Ford. Kartal Zsuzsa. Budapest, 1995, 8.

12 Lásd Tóth Barnának a műhöz készült jegyzeteit: *Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai, 1787–1796*. (Régi magyar költők tára; XVIII. század, 16.) Szerk. Tóth Barna. Budapest, 2015, 783–784.

Hunyadi János egy vesztes csatából menekül, ahogy Aeneas Trójából; egy idegennek meséli el a csata történetét, ahogy Aeneas Didónak; a mű végén pedig győzelmeskedik, ezzel pedig egy új dinasztia alapjait fekteti le, ahogy Aeneas is megalapozza kései utódjának, Augustusnak az uralmát. A *Hunniás* mottói nem árulkodnak a szöveg műfajáról, ezért a *Magyar gyász* esetében is problémás pusztán erre hagyatkozni a műfajiság megállapításakor.

A mottó által fölvetett másik problémára már a szakirodalom is többször felhívta a figyelmet. Mezei Márta például így fogalmazza meg kételyeit: „Am amikor Zápolya is megjelenik az események színterén, Etédi bizonytalankodik: nem tudja, hogy kit is emeljen itt hőssé? Hiszen Lajos a király, aki végső soron nem tehetett semmit, hogy tekintélyét helyreállítsa, s aki halálával adott elégtételt a politikai gyengeség bűnéért. Zápolya pedig a jövődő hőse meg a múlté is, – szerzőnk ugyanis nem mulasztja el a Dózsa-lázadás leverésének dicsőségét megragyoztatni körülötte. Végül Zápolya javára billen a mérleg.”¹³ Mezei Márta értelmezése szerint Szapolyai János lesz az a férfiú, akit az eposz szerzője megénekel. Mindazonáltal, ha összevetjük Szapolyai Jánosnak a műben betöltött szerepét más eposzokkal, akkor már kétségünk támadhat ezzel a megállapítással kapcsolatban. Szapolyai, mint köztudott, elkésett a mohácsi csatából, csak az onnan menekülő Brodarics István elbeszéléséből értesült a vereségről és a király haláláról. Ez az elbeszélői fogás, amelyet Mezei Márta a kőkorszaki jelzővel ír le, az eposz műfajának a kezdetektől fontos eleme. Odüsszeusz elmeséli a phaiákoknak viszontagságait és társai halálát, Aeneas pedig Didónak beszéli el Trója bukását és vándorlásukat. Etédi Sós műve ezektől abban is különbözik, hogy nem a vélt hős (Szapolyai) meséli el a történetet, hiszen ő ott sem lehetett. Ráadásul Odüsszeusznak és Aeneasnak nem a történetmesélés az utolsó cselekedete. A korábbi tragédiák előszámlálása inkább a történetek feldolgozásában segít nekik, míg a későbbiekben újra az őket megillető helyre kerülhetnek. Odüsszeusz megöli a kérőket, és újra elfoglalhatja helyét Ithaka királyaként, Aeneas pedig legyőzi Turnust, és ezzel megveti a Római Birodalom alapjait. Aeneas ráadásul az Augustusok vélt őseként dinasztiát is alapít, amely elhozza az aranykort Róma népének. A magyar nép újbóli fölvirágoztatása nem Szapolyai Jánosnak és utódainak köszönhető, hanem I. Ferdinánd utódainak. A magyar irodalomban gazdag hagyománya van annak, hogy Mohácsot olyan sorsfordítóként értelmezzék, amely szörnyű tragédia, ugyanakkor a Habsburg uralkodói ház trónra kerülését és később az aranykor újbóli beköszöntét eredményezte.¹⁴ Egy lábjegyzetében ehhez a költői hagyományhoz csatlakozik Etédi Sós Márton is.¹⁵

Etédi Sós Márton műve egy másik, a vergiliusitól el nem választható epikus tradícióba is szervesen illeszkedik. Ez az úgynevezett magyaros iskola, ahogy erre már Simai Ödön is felhívta a figyelmet: „Mint író lelkes tagja volt annak az irodalmi iskolának, mely a XVIII. század végén keletkezve Bessenyeinek és társainak a francia klasszicizmust utánzó törekvéseivel Baróti Szabónak, Rajnisnak

13 Mezei, *Történet szemlélet*, 70.

14 S. Laczkó, „Új nap, régi fény”, 153.

15 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 213.

ó-klasszikai irányával szemben a népies tárgyhoz fordult s a régi magyar költőket, első sorban Gyöngyösit választotta követendő mintaképül.¹⁶ Ennek az iskolának leghíresebb tagjai Dugonics András, Gvadányi József és Pálóczi Horváth Ádám voltak. Etédi Sós Márton sem rejtette véka alá, hogy a magyaros iskola költői nyújtották számára a legfontosabb ihletforrást:

Azomban nem bírok Gyöngyösi' eszével,
Sem a' bóldog Horváth' nagy tehetségével,
Ki Márót előzi sokképen versével,
És él Hunyadinak emlékezetével.¹⁷

Etédi Sós példaképei kapcsán a legfontosabb erénynek a magyaros verselés követését szokás tartani a rímes alexandrinusokban franciás írókkal szemben. Rédey Tivadar¹⁸ és Simai Ödön egyaránt fölhívta már a figyelmet arra, hogy Gvadányi József *Rontó Pálnak egy Magyar Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek', Földön, Tengeréken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak le-írása, a' melyet Hazánk Dámáinak kedveért Versekbe foglalt Gróf Gvadányi József, Magyar Lovas Generális* című művében remekműként hivatkozik a *Magyar gyászra*.¹⁹ Ha az idézett helyet megvizsgáljuk, kiderül, hogy Gvadányi elsősorban verselése miatt tartja kiválónak Etédi Sós költeményét. Ez azért is meglepő, mert Gvadányi József páros rímekben, az elítélt franciás iskola versformájában írta művét. „Itt kezdődik tehát életének le-írása, a melyet én két soros Versekbe, mivel a fent meg-írtt Dámák így kívánták, a Világ eleibe terjesztem; másképpen nem lett volna munkám fél-tsipejű, de a Dámák jobban szeretik a Rytmust, mint a négy soros verselést, mert ennek könnyebb a Nótája, hanem valamint az igaz Magyar Poësisnak természete hozza magával, négy soros lett volna tsekély munkám” – írta műve előszavában.²⁰ Vagyis Gvadányi József elsősorban olvasóközönsége igényei miatt választotta a könnyedebbné tekintett verselési formát, de a magyar költészethez méltónak továbbra is a négysoros verselést tartja. Az előszó ezután egy anekdotával folytatódik, amelyben Gvadányi egy névtelen költő barátjára hivatkozik, aki fölkereste őt, és elpanaszolta, hogy egy Hunyadi Lászlóról rímes alexandrinusokban írt műben az ő költeményét kritizálták.²¹ A névtelen barát természetesen Etédi Sós Márton, kritikusa pedig Vályi Nagy Ferenc, aki a magyaros iskola érveit megfordítva, a franciás verselés gondolati mélysége, illetve a magyaros verselés silánysága mellett érvelt.²² Gvadányi természetesen Etédi Sós Márton-

16 Simai, *Mohács a magyar költészetben*, 23.

17 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 6.

18 Rédey, *Mohács emléke költészetünkben*, 318.

19 Gvadányi József, *Rontó Pálnak egy Magyar Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek', Földön, Tengeréken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, 's véghez vitt Dolgaiknak le-írása, a' melyet Hazánk Dámáinak kedveért Versekbe foglalt Gróf Gvadányi József, Magyar Lovas Generális*. Pozsonyban, 1793, XX.

20 Gvadányi, *Rontó Pálnak*, XIV.

21 Gvadányi, *Rontó Pálnak*, XIV.

22 Nagy Ferentz, *Hunyadi László története, úgymint élete és halála*. Pozsony, 1793, III–IV.

nak adott igazat, de már a *Rontó Pál* példája is rávilágított arra, hogy a két iskola közti frontvonalak igen rugalmasnak bizonyultak.

A *Magyar gyász* sikerének egyik kulcsa éppen az lehetett, hogy a Gyöngyösi nevével fémjelzett iskolához tartozott. A korban közkedveltnek számító verselési módot és témát választó Etédi Sós Márton munkája kétszer is megjelenhetett, előbb 1792-ben, majd 1813-ban. A *Magyar gyász* sikerével nagyjából párhuzamosan Dugonics András *Etelkája* is három kiadást ért meg.²³ Bár nincs pontos információnk a magyaros iskola sikereinek és bukásának magyarázatára, elgondolkoztató, hogy a Gyöngyösi-követők műveinek érdektelenségbe fulladása egybeesett Zrínyi Miklós eposzának fölértékelődésével. Szilágyi Márton mutatott rá, hogy a gróf Koháry Ferenchez 1797-ben levelet író Csokonai Vitéz Mihály még Gyöngyösi Istvánt nevezte meg a magyar Ossziánként, vagyis a legrégebbi és legfontosabb magyar eposzíróként, ez a véleménye azonban öt évvel későbbre gyökeresen megváltozott: „Amikor viszont 1802-ben ezt a levelet ugyancsak támogatást kereső formulaként felhasználja, és elküldi egy másik arisztokratának, gróf Széchenyi Ferencnek, éppen ezen a ponton hajt végre egy sokatmondó átírást: az Ossziánra való utalás megmarad, ám ekkor már ennek magyar megfelelője Zrínyi Miklós lesz.”²⁴ Gyöngyösi szerepének átértékelődése magával vonta a Gyöngyösi-követők műveinek leértékelődését is. Nem véletlen, hogy a 19. század hamar kanonikus rangra emelkedő eposzának fizetési felhívásában Vörösmarty Mihály már magától értetődően nevezhette Zrínyit a magyar irodalom egyetlen nagy epikusának.

Ha tovább olvassuk a *Magyar gyász* idézett, a költői példaképeket felsoroló részét, akkor az is kiderül, hogy Etédi Sós Márton nemcsak verstani megfontolásból, hanem tematikusan is igyekezett elődjéhez, Pálóczi Horváth Ádámmal csatlakozni. A következőket írja:

Mert a' *Várnai vért* böltsen éneklette,
Rigó-mezejét-is szépen le-festette;
 De a' Mohátsi gyászt minthogy nem szerette,
 Beteges *Muzsámnak* nyakába vetett.²⁵

Etédi Sós Márton Pálóczi Horváth Ádám *Hunniás* című eposzára céloz a fenti idézetben, és saját művét egyértelműen annak folytatásaként tekinti. Ezt az elképzelést érdemes összevetni Pálóczi Horváth terveivel: „Tanulságos lehet számmunkra az eposz folytatásának története is. Pálóczi Horváth arról írt Kazinczy-nak, hogy kétféle folytatást lát lehetségesnek: az egyik szerint Hunyadi János meghal, és a történet végén Mátyást megkoronázzák, a másik lehetőség szerint nem hal meg Hunyadi, és őt koronázzák királlyá. Mint látni lehet, az első eset-

23 Lásd Penke Olga előszavát: Dugonics András, *Etelka*. (Csokonai Könyvtár, Források; Régi Kortársaink, 8.) Szerk. Penke Olga. Debrecen, 2002, 1.

24 Szilágyi Márton, Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez (Zrínyi Miklós rekanonizációja a 18. század végi, 19. század eleji magyar irodalomban). *Széphalom* 22 (2012) 88.

25 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 7.

ben az eposzi szerkezet szenvedne csorbát (meghal a főhős), a második esetben pedig a történelmi hitelesség igényét kellene feladni” – írta szövegkiadásában Tóth Barna.²⁶ Pálóczi Horváth Ádámot végül Szerdahelyi György Alajos elriasztotta művének folytatásától,²⁷ de a tervekből annyi mégis kiolvasható, hogy ő eposzának második részében magától értetődően a Hunyadi-család további – történelmileg hiteles vagy fiktív – emelkedését kívánta megénekelni. Ezzel szemben Etédi Sós Márton számára ugyanilyen természetességgel adta magát, hogy Pálóczi Horváth Ádám művének folytatása csak a mohácsi vereség elbeszélése lehet:

El-kezdi beszédjét: de már-is könyvezett;
Várna! úgy mond Várna! keserves nevezet!
Kész halál énnékem ez az emlékezet,
Mellyre barátságod mostan kötelezett.²⁸

Hunyadi János ezekkel a szavakkal kezdte elbeszélni frissen szerzett barátjának, Drákul havasalföldi vajda fiának a csata eseményeit. Pálóczi Horváth Ádám maga is jelezte, hogy a jelenet Vergilius *Aeneis*ének híres jelenetét idézi föl, amelyben Aeneas Didónak meséli el Trója pusztulását. Pálóczi Horváth elbeszélésében I. Ulászló várnai halála Trója bukásához hasonló katasztrófává vált. Műfaji kontextusban ez az összehasonlítás arra is magyarázatot nyújt, hogy Pálóczi Horváth Ádám számára miért az egyik Hunyadi megkoronázásával fejeződött volna be eposzának folytatása. A Hunyadiak dinasztiaalapítása és uralkodása egy olyan aranykort hozt (ha) tott volna, mint amelyet a Római Birodalom számára Augustus uralkodása jelentett. Amikor a *Magyar gyászt* a *Hunniás* folytatásának állított be, akkor Etédi Sós Mártonnak nem ez a műfaji kontextus lebeghetett a szeme előtt, hanem inkább tematikus folytatásnak szánta művét. A várnai vereség említése olyan hívószó volt, amely nemcsak Etédi Sós, hanem a kortársak számára is földézte a mohácsi csatát. A két tragédia szinte összenőtt a királyok halála miatt, ezért nem lehetett az egyiket anélkül említeni, hogy a másikat föl ne idézték volna. A korszakban Mohács emlékezethellyé vált, amivel párhuzamosan Várna emléke fokozatosan kiszorult,²⁹ de a közös emlegetés ettől függetlenül még sokáig fennmaradt. Aranyosrákosi Székely Sándor *Mohács* című hősköltményében Zalkán (Szalkai) László éppen Várnára hivatkozva próbálja lebeszélni II. Lajost arról, hogy részt vegyen a csatában.³⁰

26 Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai, 33.

27 Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai, 777.

28 Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai, 98.

29 S. Varga Pál, „...keresetek alkalmat a hajdanra visszanezhetni” (Mohács emlékezethellyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában). In: S. Varga Pál–Száz Orsolya–Takács Miklós (szerk.), *A magyar emlékezethelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*. Debrecen, 2013, 240–249.

30 Aranyosrákosi Székely Sándor, *Mohács. Koszorú. Szép-Literatúrai Ajándék a' Tudományos Gyűjteményhez* 8 (1828) 36.

Etédi Sós Márton művének vergiliusi mottójával a *Hunniás* műfaji tradíciójához csatlakozott, míg témaválasztásával Pálóczi Horváth művét kívánta folytatni. Viszont a mohácsi vereség, ahogy ezt a műről, a főhős szerepéről leírtak már érzékeltették, nem alkalmas arra, hogy hagyományos eposzként cselekményesítse, szemben Hunyadi János történetével, amely szinte kínálta magát az *Aeneiszhez* hasonlóan elbeszélésre. Etédi Sós a mottó és a művéhez segítségül hívott műzsák támogatásával érzékeltette a feszültséget eposzának műfaja és választott témája között. Vagyis egy olyan eposz írására vállalkozott, amelynek témája nem egy győztes, dicsőséges harc volt, hanem a totális vereség. Ezért az általa választott műzsák a történet hitelességét és tragikus végkimenetelét szavatolták.

II. A SZEMBEN ÁLLÓ FELEK

A *Magyar gyászt* nem csak verstani bizonytalanság vagy nehezen megragadható műfajiság jellemzi, más ellentmondást is találhatunk benne. Az egyik ilyen éppen a verstani megfontolások felől látszik igazán tisztán. Etédi Sós Márton műve végén egy dialógusban, Vers-író néven védelmezi versét Zoilusszal, a franciás verselés képviselőjével szemben. Az elfoglalt pozícióknak megfelelően Etédi Sós alteregója négyes strófákban érvel verselése mellett, míg Zoilus rimes alexandrinusokban válaszolgat neki.³¹ Ebben az esetben viszont nem a megszólalás módja, hanem annak mondanivalója a fontos:

Nemzeti nyelvedet ha veszed pennára,
Ditsekszel, hogy tértél Atyáid' nyomára;
Még-is *Magyar selymet* tekersz *Frantz* rámára,
'S tántzolsz *Scytha* lábom idegen nótára.³²

Etédi Sós Márton itt nem pusztán a magyaros verselés mellett tette le ismételten a garast, hanem kapcsolódott a nemzeti szokások elhagyásának e korszakban népszerű és sokszor emlegetett kontextusához is. Az idézetben Etédi Sós a magyar selyem francia ráamához igazítását, illetve a magyar tánc, ritmus elhagyását kéri számon vitapartnerén. Ez a diskurzus egyik elődjénél, Gvadányi Józsefnél központi szerepet játszott, hiszen *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című művében visszatérő motívum, hogy a címszereplő rácsodálkozik és fölháborodik azon, hogy a budai polgárok a magyaros öltözködést elvetették, és idegen divatot majmolnak. De ugyanígy a nemzeti szokások elhagyásának motívuma tűnt föl Berzsenyi Dániel *Magyarokhoz* című versében is: „Az általános erkölcstelenység vádja tehát az állandónak tételezett nemzeti sajátosságok elhagyásaként jelenik meg, s Gvadányi citálása talán azt a nemzetkoncepciót is felidézheti, ahol a

31 Zoilus örök gáncsoskodóként szerepeltetése toposznak számított ebben a korban. Erről lásd még: Csonki Árpád, „Arad munkás 's jó szívű Lantosa”: Peretsenyi Nagy László mint Vörösmarty elődje. In: Czifra Mariann–Szilágyi Márton (kiad.), *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*. (Csokonai könyvtár, 55.) Debrecen, 2014, 323–350.

32 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 226.

nemzeti sajátosságok – akár a ruha, akár a nyelv – fel- és levethetőek (bár ez semmiképpen sem tanácsos). Mindez azt jelenti, hogy az elkorcsosulás – a divat majomként való követése – egyéni döntés eredménye volt, s nem annyira a magyar történelemben rejlő szükségszerűség – s nyilván ebből a szempontból lehet megérteni a vers hangvételének indulatosságát. Talán ezért is veszi ki az elpuhulásnak a római narratíváját a szövegből: nem a bujaság dönti romba az országot, hanem nyelv és öltözék cseréje.³³ Vaderna Gábor arra hívja föl a figyelmet, hogy Berzsenyinél a magyar nemzet romlása nem történelmi szükségszerűség volt, hanem a magyarok tudatos választásának eredménye. A költő ennek a kontextusnak a kiemelését éppen a magyaros iskolához tartozó Gvadányi József emlegetésével végezte el. Nem véletlen, hogy Gvadányi említését a magyaros iskolával szemben kritikus, a Zrínyi-kultusz fölélesztésében központi szerepet játszó³⁴ Kazinczy Ferenc erősen kifogásolta.³⁵

Etédi Sós Márton idézett sorai azon túl, hogy a kor egyik gyakran fölbukkanó problémaköréhez kapcsolódnak, arra is fölhívják a figyelmet, hogy szerinte az idegen szokások átvétele romlásba döntheti az országot. Vagyis Etédi Sós már csak azért sem választhatott a magyaros verselésen kívül más megszólalási módot, mert az idegen minták követése ebben az esetben is végzetes következményre vezetne. Már művének elején fölhívja a figyelmet arra, hogy a mohácsi vereség után a magyar nép azért nem tud föléledni, mert az idegen szokások majmolása közben elvesztette régi erejét és vitézségét:

Le-törnék úgy tudom a' Hóld' erőss szarva,
Bé-gyógyúlna sebünk, melly öszve van marva.
De óh! más nemzettel úgy vagyunk zavarva,
Hogy még tsak ruhánk sints Magyar módra varva

Bóldogok vagytok ti Atyák! kik nyúgosztak,
Bár tetemeitek piros vérbe úsztak:
De óh jaj! közinkbe olly erköltsök tsúsztak,
Kiket a' Magyarok más nemzettől húztak.³⁶

Az elbeszélő itt azért bírálja kortársait, mert elfordultak a magyar szokásoktól, emiatt pedig a mohácsi vereségért sem tudnak elégtételt venni. A szakirodalom már többször rámutatott arra, hogy ez a romlás nemcsak Etédi Sós korának a sajátja, hanem narratívája szerint már a mohácsi ütközet idején romlás-

33 Vaderna Gábor, *A költészet születése: a magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Budapest, 2017, 443–444. Vaderna itt arra is fölhívta a figyelmet, hogy Berzsenyi szemei előtt ekkor nem biztos, hogy a *Falusi nótárius* lebegett: „No persze az is meglehet, hogy Berzsenyi más szövegre utalt itt, mint amire Kazinczy vagy mi gondoltunk. Ritkábban idézett munkája Gvadányinak az 1790-es diétán tapasztalt nemzetietlen viselkedési formák heves bírálata, *A' mostan folyó ország gyűlésnek satyrico criticé leírása 1791-ből*” Uo. 444.

34 Szilágyi, Adalékok, 85.

35 Vaderna, *A költészet születése*, 444.

36 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 6.

nak indult a magyar nemzet.³⁷ Művének a legelején hosszan mutatja be a hazai közállapotokat:

Mert ellensége lett testvér testvérenek,
Úldözője Attya édes Gyermekeinek,
Némelly motskolója saját Nemzetének,
Gonosz prédálója sok örökségének.

Irigység, erőszak rontá az Országot,
Idegenek bírtak hamissan jószágot,
Sok Hazafi látott keserves rabságot,
Boszszú-állás ölte az ártatlanságot.

Szomszéd szomszédjára rútúl agyarkodott,
Hogy annak nagy rangja néki nem adódott,
Más, ha barátjának barma szaporodott,
Aztat magáénak tenni iparkodott.

Nem ült széket akkor *Themis'* méltósága,
Meg nem hallgattatott senki igazsága,
Kit mire vihetett dölfös kívánsága,
Szabad vólt: nem bánta Királya 's Országáa.

Jövevény az őst idegennek valla,
Egynek tékozlását sok ezer koplalta,
A' mit Ország gyűjtött, azt kevés fel-falta,
Fáradt méhek' mézét tunya here nyalta.³⁸

A bűnök lajstroma a műben igen hosszú és súlyos: testvérviszály, illetve családi békétlenség, bosszúállás, az igazság és a jog semmibe vétele, gyengekezű király, idegenek veszik át a magyarok helyét, kevesen élnek jól sokak munkájából. A szerző főleg Ulászlót teszi felelőssé ezért a hanyatlásért, de a közállapotok II. Lajos uralkodásának idejére sem javultak. A közeledő török veszélyre adott országos válasz sem tűnik biztatónak. A nemzet nagy része részvétlenséggel vagy érdektelenséggel fogadta a közeledő veszélyt:

De a' Magyar Nemzet másként okoskodott,
Romlott Hazájáról nem-is gondolkodott;
Egy része népünknek rabságban kínlódott,
A' más vígan evett, ivott és dobzódott.³⁹

37 Lásd Mezei, *Történetiszemlélet*, 69.

38 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 11.

39 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 48.

Az idézet egyszerre két bűnre is rávilágít: a részvétlenségre és a dorbézolásra. Nem is tűnik meglepőnek, hogy a király reakciója a teljes kétségbeesés:

Mellynek gyászos híren sok bal fül tsendüle;
Sok szív meg-ólvada, Hazánk el-rémüle,
Maga Lajos Király beteg ágyba düle,
Némelly Anya pedig idétlent-is szüle.⁴⁰

Az idétlent szülő asszony képe a katasztrófát is előrevetíti, hiszen nagy történelmi tragédiák idején szokott hasonló jelenség előfordulni. Vörösmarty Mihály *Eger* című eposzában – szintén a háborús állapotok miatt – az asszonyok vagy meg se fogannak, vagy csak idétlent szülnek:

Véled-e, hogy hiszszük? mi, kik ellen zenge panasztok
A' fejedelmeknél, hogy míg más békenapot tart,
Mink vég váraiból lábánál fogva lehuzzuk
A' törököt, hogy fegyvereink' félelme miatt már
Gyermek sem foganik, vagy, idétlent szül el az asszony.⁴¹

Raadásul a király kedve a véres kard körbehordozása után csak sötétebb lesz. A nép egy része már az ősi magyar szokást sem érti, és meg akarja verni a király küldöttjét, a másik része pedig nem szeretné az életét kockáztatni.⁴² De a királyi testőr jelentése azokról sem fest biztató képet, akik válaszoltak a hívó szóra:

Ha egy hadban készül, tíz 's húsz nyulat keres,
Soknak *Silénus*al szakálla már deres,
Még-is bor-italtól mind két szeme veres,
Alig van száz között négy 's öt jó fegyveres.⁴³

A haza jó része annyira romlott, hogy a füle botját sem mozdítja, és akik mégis hajlandók hadba vonulni, azok is alkalmatlanok a hadviselésre. A királyt újabb kétségbeeséséből csak a külföldi segédhadak érkezésének híre rángatja ki.

Ahogy Mezei Márta is említette, nehéz eldönteni, hogy ki lehet az eposz hőse.⁴⁴ A király viselkedése csak még nehezebbé teszi a választ: Lajos ugyanis a veszély hallatára lebetegszik, elhagyja minden remény, csak az idegen segítség húzza ki az apátiából. Ennek a királyi magatartásnak éppen Etédi Sós Márton eposza után harminc évvel lett újabb példája. Vörösmartynál a magyarok támadásáról hírt kapó Zalán teljesen kétségbeesik, a hanyatlás jeleit mutató palotájá-

40 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 45.

41 Vörösmarty Mihály, *Eger*. In: Uő, *Nagyobb epikai művek*. 2. (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 5.) Szerk. Horváth Károly–Martinkó András. Budapest, 1967, 102.

42 Vörösmarty Mihály, *Eger*, 116.

43 Vörösmarty Mihály, *Eger*, 117.

44 Mezei, *Történetiszemlélet*, 70.

ban bolyong, csak akkor tér vissza a harci kedve, amikor megérkeznek a bizánci és a bolgár szövetségesek. A király viselkedése egy fontos ellentmondásra is rávilágít. A mű recepciótörténetének visszatérő megfigyelése, hogy Etédi Sós Márton fölmenti a királyt, és a csatavesztésért Tomori Pál vakmerőségét okolja.⁴⁵ Pedig inkább úgy tűnik, hogy mindkét érvelést beveti. II. Lajos gyenge uralkodóként egyik kétségeesésből a másikba esett, ezért alkalmatlan volt a haza védelmére, Tomori Pál pedig nem várta meg Szapolyai és Frangepán seregeit, ezzel előidézte a katasztrófát.

Ugyanilyen kettősség figyelhető meg az ország romlásának leírásakor. A fenti idézetek romlott, élvezetekbe merülő országot festenek le. A hadba vonulók katalógusa viszont teljesen más képet mutat:

*Balog, a' ki Oltsát nem pénzen szerzette,
Hanem kardja után bírta 's építette;
Ősi tzimereit méltán érdemlette;
Mert a' Hazájáért életét le-tette.*⁴⁶

Vagyis Balog épp azt a nemesi erényt, a saját vérrel szerzett hazát testesíti meg, melyet a narrátor korábban elvitatott az időszak magyarjaitól. Ugyanígy a fölvo-nultatott magyarok erényeit bizonyítja, hogy a szerző többüket ismert mitológiai alakokhoz hasonlítja: Barkótzai és Mészáros olyanok, mint két Hercules,⁴⁷ Csáky „*Hectorral-is erős próbát tenne*”,⁴⁸ Majthényi Bertalant pedig Bellona nevelte, de Themisszel is egyszerre született.⁴⁹

A magyar vitézek kiválósága legvilágosabban abból derül ki, ahogyan a szerző összeveti őket a törökökkel. Visszatérő motívum, hogy bizonyos magyar vitézek akár tíz-husz törökkel is elbírnak egyszerre. A Palotsai nevű vitézről például azt állítja Etédi Sós, hogy „*[m]eg-felel Mahumed' tíz 's husz bajnokjának*”,⁵⁰ de Beleznaíró és Tihanyiról is azt írja, hogy „*tíz 's husz pogánytól tsak meg-sem rettentek*”.⁵¹ A két sereg közötti különbséget tovább fokozza a magyarok korábbi törökellenes harcainak leírása. Ezek a leírások azonban jobban hasonlítanak konyhai műveletekre, mint a tényleges csatákra. Csáky hadi lelkesedését például így jellemzi a költő: „*A pogány petsenyét szereti bontani, / És a Török kolbászt karddal aprítani*”.⁵² De Podmaniczky István lovasai „*Török petsenyét szeldeltek kardjokkal*”,⁵³ és Ragályi is gyakran „*a' pogány húst szóta*”, a törökök fejeiről pedig úgy tudta, hogy káposzta.⁵⁴ Bár nem tűnik olyan nagy meglepetésnek, hogy egy

45 Lásd például: Mezei, *Történelemszemlélet*, 69.

46 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 145.

47 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 144.

48 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 145.

49 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 144.

50 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 153.

51 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 143.

52 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 145.

53 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 142.

54 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 148.

tülerőben lévő sereg legyőzi a kisebb létszámút, Etédi Sós katalógusából mégis inkább úgy tűnik, mintha a magyar vitézek felsőbbrendűek és legyőzhetetlenek lennének, ráadásul a kisebb harcértékű, alsóbbrendű, csak a számbeli fölényére támaszkodó keleti haderő hagyományosan vereséget szokott szenvedni a kisebb, de szervezettebb nyugati seregektől.⁵⁵ Vagyis a magyar sereg veresége ellentmond a magyar vitézek emberfeletti kiválóságának, a magyar hadsereg virtusa pedig nem fér össze az ország hanyatlásával.

Az ambivalenciák sorában Szapolyai János szerepe bizonyult az egyik legfontosabbnak. Többen is rámutattak,⁵⁶ hogy Etédi Sós fölmentette a felelősség alól, mondván, hogy a király ellentmondásos parancsai miatt nem ért oda a csatába: „Éppen a volt leg-nagyobb oka, hogy Zápolya el nem érhetett Mohátsra, hogy a Király hol Budára, hol Radulához, hol Tolnához menni parantsolta; és így nem tudta mit tsináljon a sok ellenkező parantsolatokkal.”⁵⁷ De II. Lajos álolmlátásában ezzel ellentétes Szapolyai-kép rajzolódik ki:

Látod (szóll továbbá) ama' véres kezet,
Ki egy éles kardot melyednek szegezett,
Az a' Koronáért a' míg ellenkezett,
Sok száz Magyar addig rabságot érezt.⁵⁸

A király álmában az áruló Szapolyai képe bontakozik ki, akinek az a célja, hogy megszerezze II. Lajos koronáját. A király halála után polgárháborúba taszítja az országot, miközben a török az általa megszállt területeket teljesen kirabolja.⁵⁹

III. „MAGYAR MÁRS”

A fenti ambivalenciáknál jobban zavarta a szakirodalmat, hogy Etédi Sós Márton egy történelmi hibát is elkövetett. A *Magyar gyász*nak egy igen hosszú fejezetében felsorolja azokat a családokat, amelyek részt vettek a csatában.⁶⁰ Ezt később egy ehhez hasonlóan hosszadalmas leírás követi Szapolyai János követétől, aki azokat az erdélyi családokat sorolja föl, akik nem lehettek ott a csatában.⁶¹ Ennek a katalógusnak a történelmi hitelességével kapcsolatban igen hamar kételyek merültek föl a szakirodalomban. Először Baksay Sándor fogalmazta meg gyanúját *Dáma* című történelmi regényében: „A jó Etédi Márton megpróbálkozott vele: közel háromszáz nevet foglal a katalógusába. »Ha valaki, ú. m., nem akarná hinni, hogy a nevezett familiák az ütközetben jelen voltak, ne sajnálja mindenik familia protokollumát felkeresni, és ha meg nem találja, a mit írtam, akkor vesse szememre.«

55 David Quint, *Epic and Empire: Politics and Generic Form from Virgil to Milton*. (Literature in History) Princeton, 1993.

56 Lásd Mezei, *Történet szemlélet*, 70.

57 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 166.

58 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 121.

59 Uo.

60 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 128–157.

61 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 169–174.

De bizony csak a *királyi könyvek* hamar utolérik a jámbort, mert az ő hőseinek egy jó része a XVII. században kapta a nemességét. Nem tudta, hogy *királyi könyvek* is vannak, sőt valamikor köz-kézre is kerülnek. Egész bátorsággal belevett a listájába mindenkit; komáit, pátronusait, és az egész pestvármegyei compossessorátust; sőt egészen új támadású indigénákat is.⁶² Ezt a gyanút később a csata 400. évfordulóján a mohácsi csata irodalmi reprezentációit áttekintő Rédey Tivadar is átvette: „S hogy itt bátran elkanyarodott a bizonyítható igazságtól, az nagymértékben hozzájárult műve kelendőségéhez. A pedáns Baksay Sándor jól megrostálta Etédi katalógusát s kiderült, hogy a bennefoglaltak jórésze a XVII. században kapta a nemességet s hogy a nemesek hiúságára nem alaptalanul számító versíró bevette a listába komáit, pátrónusait és az egész pestvármegyei compossessorátust, sőt egészen új támadású indigénákat is. Ez okon azután a magyar köznemesi családokban Etédi könyve – úgy látszik – némileg afféle gótai almanachnak kijáró tiszteletet és pietást is élvezett, még a XIX. század első tizedeiben is.”⁶³

Ez a gyanú viszont hosszú ideig csak munkahipotézis maradt. Rádásul azok, akik ennek a kritikának hangot adtak, nem vetettek számot azzal, hogy mi lehetett Etédi Sós Márton célja a frissen nemességet nyert családok szerepeltetésével. Ennek a kérdésnek a megválaszolására a szakirodalomban eddig egyedül S. Laczkó András tett kísérletet: „Ennek a Mohács mint történeti példa értékét nem növelő, s pusztán kegyeleti/emlékezeti aktusnak sem tartható eljárásnak az értelme az lehet, hogy az ország történetének döntő jelentőségű eseménye kapcsán igazolja, úgy a korporatív csoport, mint annak tagjai (az egyes családok) számára kiváltságaik birtoklásának jogosságát.”⁶⁴ E meggyőző értelmezés mellett érdemes újból fölhívni a figyelmet a műfaji kontextusra is. Az eposzi katalógusoknak a kezdetektől ismert tulajdonsága, hogy nemcsak az eposz eseményeinek tényleges résztvevőit igyekeztek feltüntetni, hanem közönségük földrajzi régióját, vagyis a hallgatók elődeit, illetve saját szponzoraikat.⁶⁵ Jan Felix Gaertner azt is kiemeli, hogy egyik fontos funkciójuk az, hogy fokozzák az olvasó érzelmi bevonását.⁶⁶ Emellett eredetmondai funkcióval is rendelkeznek. Etédi Sós Márton azzal, hogy frissen nemességet szerzett családokat is szerepeltetett eposzában, eredetüket is megkonstruálta.⁶⁷ Amikor az olvasók egy eposzban saját tájairól és őseikről olvashattak, valószínűleg büszkeség töltötte el őket, de az ismerős tájak vagy személyek említése közelebb is hozta számukra az eposz fiktív világát. Vagyis, ha műfaji kontextusban tekintünk Etédi Sós Márton azon fogására, hogy friss alapítású családokat helyezett az eposz világába, akkor paradox

62 Baksay Sándor, Dáma. *Vasárnapi Újság: A Vasárnapi Újság Regénytára* 46:14–40 (1898) 49–51, 53–55, 57–59, 61–63, 65–66, 69–71, 73–74, 77–78, 81–82, 85–88, 89–92, 93–94, 97–98, 101–102, 105–106, 109–111, 113–115, 117–119, 121–123, 125–126, 129–131, 133–135, 137–138, 141–142. Itt: 117.

63 Rédey, Mohács emléke költészetünkben, 319.

64 S. Laczkó, „Új nap, régi fény”, 155.

65 Thomas W. Allen, Introduction. In: Thomas W. Allen (ed.), *Homer, The Homeric Catalogue of Ships*. Hildesheim–Zürich–New York, 2005, 36–38.

66 Jan Felix Gaertner, *The Homeric Catalogues and Their Function in Epic Narrative*. *Hermes* 129:3 (2001) 298–305.

67 Ezúton köszönöm Dávidházi Péternek, hogy fölhívta erre a figyelmemet.

módon épp azzal szembesülünk, hogy az eposzi hitelt nem feltétlenül csökkentette, hanem inkább növelte. Az olvasó érzelmileg könnyebben azonosulhatott az eposz azon szereplőivel, akiről már hallhatott, mint az olyan családokkal, akik épp Mohácsnál haltak ki, ezért már nem hathattak ismerősként.

Persze ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy a *Magyar gyász* valóban betölti-e ezt a funkciót, utána kell járnunk, hogy valóban vannak-e a mohácsi csata után nemességet nyert családok a műben. Nagy Iván *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkájára támaszkodva próbáltam kideríteni, hogy a műben szereplő családok közül hányan vehettek részt a csatában. Nem csak a csata résztvevőit vizsgáltam, mivel a mű szereplőinek jelentős hányada valóban nem lehetett ott a csatában. Nem azért, mert a családjuk nem is létezett még a korban, hanem azért, mert Szapolyai Jánoshoz vagy Frangepán Kristófhhoz hasonlóan nem érhetek oda, vagy a Nándorfehérvár felújításáért felelős Hampó Zsigmondra emlékeztetően nem éltek már ekkor, akárcsak a Nándorfehérvárt 1521-ben védelmező Móré Mihály. Ha ezt megfontolva vizsgáljuk meg, hogy hány család vehetett részt az eposz alapjául szolgáló eseményekben, akkor 138-ot kapunk. Ezek közül 57-ről állítható teljes bizonyossággal, hogy részt vett az eposz alapjául szolgáló eseményekben. A fennmaradó 81 családról csak annyi mondható el, hogy a korban már vagy még létezett, de arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy tagjaik ott voltak-e a csatában. Ezekben az esetekben Etédi Sós Mártonnak adtam igazat, hiszen a szerzőt nem feltétlenül vezethette az a gyakran neki tulajdonított szándék, hogy ismerősei családjaival szerette volna föltölteni a magyar sereget. Egyszerűen a hiányos, gyakran épp a mohácsi vereség miatt elpusztult iratokból igyekezett olyan családokat föltüntetni, amelyek valóban ott lehettek a csatában. 69 családdal kapcsolatban megengedő hozzáállásom ellenére sem sikerült biztosat kideríteni. Volt, hogy nem tudtam rájönni, melyik családra is gondolhatott a szerző, mint a Bátor vagy az Altány nevek esetében. Volt, hogy túl sok hasonló nevű családot találtam, amelyek közül nem lehetett kiválasztani, hogy melyikre gondolt a szerző, mint a Kissek vagy az Újfalussyak esetében. Akkor is ebbe a kategóriába soroltam egy családot, ha az első róluk fennmaradt adat csak a 16. század második feléből származott, de feltételezni lehetett, hogy már a mohácsi csata idején is léteztek. Ez utóbbi adta az okot a legtöbb dilemmára, hiszen annak ellenére is kénytelen voltam Etédi Sós Márton leleményének tulajdonítani feltüntetésüket, ha az adott családnak csak az első említéséről van adatunk. Ezeket a kételyeket is szem előtt tartva 93 olyan családot találtam, amely vagy biztosan, vagy valószínűleg nem vehetett részt a korszak eseményeiben.⁶⁸

Ha a legutóbbi csoportot vesszük szemügyre, találhatunk néhány példát, amelyek magyarázattal szolgálhatnak Etédi Sós Márton döntéseire. Bizonyos családok leszármazottai például szintén irodalmi téren munkálkodtak, mint az 1625-ben nemességet szerző Aszalay család esetében „János Lessing meséi fordí-

68 A mohácsi csatában részt vett személyekre legújabbán: B. Szabó János–C. Tóth Norbert, „*Árnyékboks az árnyéksereggel*” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán. *Hadtörténelmi Közlemények* 131:2 (2018) 287–320.

tója 1793”.⁶⁹ Ebben az esetben nem lehet kizárni, hogy Etédi Sós Mártonnak tudomása lehetett Aszalay János munkásságáról. Vannak olyan családok, melyek politikai tevékenységükkel hívhatták föl magukra Etédi Sós Márton figyelmét, mint a Laskay család, akik közül „Sámuel 1790/91-ki erdélyi országgyűlésen Közép-Szolnok követe volt”.⁷⁰ Természetesen azt sem szabad kizárni, hogy bizonyos családok Etédi Sós Márton patrónusai voltak ekkor, vagy épp pártfogásukat próbálta elnyerni, ezért kerülhettek be az eposzba. A *Magyar gyász* ajánlása ahhoz az Orczy Lászlóhoz szólt, akinek a családja szintén nem lehetett ott a csatában, de aki az eposz katalógusában mégis föltűnik, ráadásul Etédi Sós Márton a csata résztvevői közé helyezett Orczyt négy strofán keresztül dicsérte, országos hírvű virtusai, magyaros kinézete, Turnushoz hasonló deli termete, Odüsszeuszhoz hasonló ékesszólása miatt.⁷¹

A főnti példák önkényesek, ugyanaz az előfeltevés szülte őket, mint Baksay Sándor és Rédey Tivadar Etédi Sós eposzáról megfogalmazott kritikáját. Rédey és Baksay ugyanis amellettt érveltek, hogy Etédi Sós Márton és az eposzban szereplő családok között vagy valamiféle mecénási vagy baráti kapcsolat volt, vagy ezt a kapcsolatot éppen az eposz katalógusával igyekezett a szerző megteremteni. Pedig, ahogy arra Rédey is fölhívta a figyelmet, igen keveset tudunk Etédi Sós Mártonról: „a szélteben népszerű Etédinek jóformán még kilétéről is alig tudunk valamit. Valószínű, hogy erdélyi származású volt s utóbb Pest vármegye valamelyik községében nótárius.”⁷² Éppen ezért azt sem lehet kizárni, hogy az idézett életrajzi adatok éppen a *Magyar gyász*ról alkotott előfeltevésekből szökökentek szárbá. Vagyis mivel sok általa említett erdélyi és Pest vármegyei nemesi családról nem lehet tudni, hogy ott voltak-e a csatában, és mivel a csatában nem szereplő családokra vonatkozó feltételezések az Etédi Sós-hagyaték hiányában ellenőrizhetetlenek, ezért ebből a gyanúból is születhettek az Etédi Sós Márton életére vonatkozó feltételezések.

Nehéz biztosat állítani arról, hogy Etédi Sós Márton miért épp ezeket a családokat szerepeltette az eposzban, de a gesztus a mű műfajának meghatározásában mégis döntő jelentőséggel bír. Annak ellenére, hogy bizonyos elemeiben a *Magyar gyász* elhatárolódott az eposz műfajának tradíciójától, a katalógus szerepeltetése arra utal, hogy mégis ennek a műfajnak a szabályai lebegtek Etédi Sós Márton szeméi előtt műve megírásakor.

IV. AZ EPOSZ ELLENTMONDÁSAI ÉS MOHÁCS ELBESZÉLHETŐSÉGE

A magyarok kiváló vitézek, akik csak a túlerő miatt maradnak alul, de a magyarok romlottak, akiket nem érdekli a hazájukat fenyegető veszély. II. Lajos király jó király, aki hősiiesen részt vesz a csatában, de áldozatul esik Tomori vakmerőségének és a tanácsadói közötti visszavonásnak. Másrészt a király gyenge, a ve-

69 Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 1. Pest, 1857, 71.

70 Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7. Pest, 1860, 28.

71 Etédi Sós, *Magyar gyász*, 150.

72 Rédey, Mohács emléke költészetünkben, 318.

szélytől megretten és lebetegszik. Ráadásul egymásnak ellentmondó utasításokat küld Szapolyainak. Annak a Szapolyai Jánosnak, aki pusztán a körülmények szerencsétlen összjátéka miatt késik el a csatából, királyához mindvégig hű marad, egyben mégis a királyi címre feni a fogát, II. Lajos halála után pedig polgárháborúba taszítja az országot. Ezekre az ellentmondásokra már Mezei Márta fölhívta a figyelmet, és úgy oldotta föl őket, hogy mindig a műben később következő verziót választotta ki, míg az ennek ellentmondó motívumot következetesen költői hibának, Etédi Sós Márton önellentmondásának tartotta. Bár ez az álláspont is védhető, én inkább olyan értelmezést javaslatok, amely lehetővé teszi a különböző versengő narratívák békés egymás mellett élését. A Dugonics András *Etelkáját* kiadó Penke Olga hívta föl arra a figyelmet, hogy Dugonics lábjegyzeteiben minden, a témájához passzoló forrást igyekezett fölhasználni. Ez az igyekezet gyakran azt eredményezte, hogy egymásnak ellentmondó források is bekerültek a mű lábjegyzetibe. Ezekre az ellenmondásokra Dugonics nem reflektált. Penke Olga ezt főleg Dugonics korának sajátosságaival hozta összefüggésbe: „Sok esetben így talán feleslegesen terhelte műveit esetleg azóta értéktelennek vagy hamisnak bizonyult dokumentumokkal, de abban a században, amely épp a történeti és nyelvi dokumentumok feltárásáról híres, és amelyben tudós érveléssel, sokszor nagy fáradtsággal, hosszú utazásokkal megszerzett tapasztalatok alapján, merőben ellentétes hipotézisek álltak szemben egymással, a kritikát, és főleg a tudományos kritikát számon kérni rajta egyet jelent a kor viszonyainak semmibevételével.”⁷³ Véleményem szerint ez a megállapítás alkalmazható Etédi Sós Márton eljárására is. Etédi Sós nem arra törekedett, hogy a számára fontosabb Mohács-narratívákat reprezentálja művében, az ezeknek ellentmondókat pedig elhallgassa, hanem az összes a mohácsi vereséghez kapcsolható korábbi elképzelést szerette volna együttesen bemutatni. Ezért férnek meg művében egymásnak ellentmondó elképzelések.

Etédi Sós Márton ezzel az ellenpontoszó elbeszélésmóddal próbált egy nem eposzi témát mégis azzá formálni. Ezt a megoldást érdemes összevetni Aranyosrákosi Székely Sándoréval, aki műve elején összefoglalja epikus pályáivét, amely a *Mohács*hoz vezetett:

Éneklém Nándor' vívását, 's benne Szilágyit
Kül Mahomed kőfaldöntő nagy tábora vesztét,
Hunyadit Istenként száguldani, sergek omolván.
Zengettem Budavár megvételit, és Kara' harczát
Múza miért vontál ekkor gyászfelleget én rám
És miokért vágyál énekleni Múza Mohácsot!⁷⁴

Aranyosrákosi Székely számára szintén magától értetődő volt, hogy Hunyadi János győztes harcainak folytatása a mohácsi vereség megéneklése lehet. De nála ez az ív nem az egyik katasztrófától a másikig, nem a várnai vereségtől Mohácsig tart.

⁷³ Dugonics, *Etelka*, 448.

⁷⁴ Aranyosrákosi Székely, *Mohács*, 33.

A prozódójában megidézett Hunyadi Jánosról szóló „hattyúeposz”-ban Várnát éppen csak megemlíti a szerző.⁷⁵ A mű pedig nem Hunyadi halálával, hanem a győztes csata utáni boldog mulatozással zárul.⁷⁶ Ezért sokkal élesebb a szembenállás Aranyosrákosi Székely művei között, mint a *Hunniás* és a *Magyar gyász* között. Aranyosrákosi Székely a Hunyadi-eposzában elsősorban a magyar harci vitézséget énekelte meg, ezért is lehetséges az, hogy a várnai vereségről pusztán ennyit tudhatunk meg, hogy ott „megüzek Amurától”.⁷⁷

Etédi Sós Márton művével ellentétben Aranyosrákosi Székely Sándor nem az eltérő nézőpontok bemutatásával próbálta eposzá formálni a nem eposzi témát, hanem a magyarok harci vitézségét próbálta új nézőpontból bemutatni. Az ellentmondások elhagyásának következménye, hogy mind Szapolyai János, mind II. Lajos hősies vitézként jelenik meg. Lajos a baljós előjelek, illetve Szalkai László várnai csatát emlegető figyelmeztetése ellenére is úgy dönt, hogy a tolnai táborba vezeti seregét. A sereg egésze által megtestesített harci erényeknek köszönhetően sokáig úgy tűnik, hogy a magyarok győzedelmeskedni tudnak a török sereg felett, akik menekülni is kényszerülnek. A bizakodásra okot adó események csak addig tartanak, amíg a magyar vitézeket le nem kaszálja a török tüzérség:

Háromszáz vésszel töltött érczálgyukat omlít,
A' Magyarokra, 's halál záporral tölti Mohácsot,
Rendenként döntött Hőst, és vezetőket özönnel.⁷⁸

Az ágyútüzet tehetetlenül elszenvedő magyar sereg sorsa rámutat arra, hogy a hagyományos vitézi erények idejétmúltak az újfajta hadviseléssel szemben. Vagyis Aranyosrákosi Székely úgy hozott létre egy a műfaji szabályoknak megfelelő eposzt, hogy bemutatta az eposzi erények elégtelenségét is.

V. A VERESÉG HELYE AZ EPOSZ MŰFAJÁBAN

David Quint már idézett könyvében hívta föl a figyelmet arra, hogy a vereség eposzi tárgyá emelése magával vonja a műfaji keretek feszegetését és újragondolását. Míg az eposz műfaja hagyományosan a győztesek hangját szólaltatja meg, amihez lineáris, teleologikus történelemszemlélet társul, addig a vesztesek narratívája inkább a románc műfaji hagyományához, a véletlenszerűséghez és a körköröséghöz kapcsolódik.⁷⁹ Etédi Sós Márton és Aranyosrákosi Székely Sándor

75 Aranyosrákosi Székely Sándor, *Hattyu-eposz Húnyadiról*. In: Kelemen János (kiad.), *Aglája*. 4. Kolozsvár, 1831, 82.

76 Aranyosrákosi Székely, *Hattyu-eposz*, 92.

77 Aranyosrákosi Székely, *Hattyu-eposz*, 82.

78 Aranyosrákosi Székely, *Mohács*, 53–54.

79 Quint, *Epic and Empire*, 9. Lásd még: Csonki Árpád, „még álla erősen”: A *Zalán futása* vesztesei és győztesei. In: Panka Dániel–Pikli Natália–Ruttkay Veronika (szerk.), *Kösziklára építve: Írások Dávidházi Péter tiszteletére / Built upon His Rock: Writings in Honour of Péter Dávidházi*. Budapest, 2018, 45–53; Jankovits László–Szörényi László, A megíratlan és a megírt magyar tárgyú eposz: 1519: Megjelenik Stephanus Taurinus *Stauromachiája*. In: Jankovits László–

művei nem ehhez a románcos műfaji tradícióhoz csatlakoznak, de mindketten kénytelenek voltak alakítani az eposz műfaji szabályain ahhoz, hogy elmondhassák az általuk választott tárgyat. Etédi Sós ehhez olyan elbeszélési módot választott, amely az összes, egymásnak gyakran ellentmondó Mohács-értelmezést egyszerre mutatta be. Bár művének sok jellemzője, mint Kalliopé mellőzése, az eposz műfaji szabályai megtagadásának tűnhet, ezek az írói gesztusok olyan kísérletként is értelmezhetők, amely egy nem eposzi tárgyat próbál eposzként megmutatni. A csata elvesztésének ellentmondásos okai mind azt próbálják érzékeltetni, hogy a különben vitézül harcoló magyar sereg hogyan maradhatott alul az alsóbbrendűnek tekintett ellenféllel szemben. Az egymással ellentétes narratívák azért jelenhetnek meg egymás mellett Etédi Sós Márton művében, mert ezek együttes szerepeltetése rámutat arra, hogy egy ilyen súlyos vereség nem értelmezhető az eposzok hagyományos teleologikus történelemszemléletével. Bár a Habsburg-uralom Etédi Sós értelmezésében elhozza majd az aranykort, ez nem következménye az eposz cselekményének, hanem csak fölillantja az ország föltámadásának lehetőségét. Míg Etédi Sós eposzának polifóniája újító módon játékba hozta a műfaji szabályokat, addig Aranyosrákosi Székely Sándor éppen ezekből a szólamokból egyet kiválasztva mutatta be a műfaj lehetőségeit. Aranyosrákosi Székely a magyar sereget és műve hőst, II. Lajost minden, a műfajra jellemző erénnyel fölruházta. Eposzában éppen azt mutatja be, hogy milyen következményekkel jár, ha ezek az erények korszerűtlenné válnak.

Orlovsky Géza (szerk.), *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig.* (A magyar irodalom története, 1.) Budapest, 2007, 627–642.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837